

CƏNUBİ ÇİN DƏNİZİNDƏ QLOBAL GÜC OYUNLARI - ÇİN VƏ ABŞ ARASINDA HEGEMONLUQ MÜBARİZƏSİ

AYTAC ADİGÖZƏLLİ

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının magistrantı*

E-mail: Adigozelli.ay@gmail.com

Giriş

2017-ci ildə ChinaPower (Strateji və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzinin layihəsi) tərəfindən aparılan araşdırmaya görə, 2016-cı ildə təxminən 3,4 trilyon dollar ticarət (qlobal ticarətin təxminən beşdə birini təşkil edir) həyata keçirən strateji əhəmiyyətli gəmi yollarını ehtiva edir [10]. 20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində sualtı kəşfiyyatlar burada təbii qaz və xam neft ehtiyatlarını aşkar etdi, baxmayaraq ki, bu ehtiyatların ölçüsü geniş şəkildə mübahisəlidir. Dənizdəki əsas quru xüsusiyyətlərinə Parasel adaları, Scarborough Shoal və Spratli adaları daxildir. Mübahisələrdə əsas iddiaçılar Çin, Tayvan, Filippin, Vyetnam və Malayziyadır. Cənubi Çin dənizi təkcə resursla zəngin ərazi olduğu üçün deyil, həm də dünyanın əsas resurs əraziləri, xüsusilə Hind okeanı, Yaxın Şərq və Afrika ilə əsas əlaqə nöqtəsi olduğu üçün də vacibdir [1]. Çinin təxmini enerji təchizatının təxminən 80%-i Cənubi Çin dənizi vasitəsilə həyata keçirilir. Asiya pələngi olan Çinin getdikcə böyüyən nüfuzu, iqtisadi artımı, həmçinin Cənubi Çin dənizinə nəzarəti ələ keçirmə istəyi, ABŞ-nin hegemonluğuna birbaşa təhdid yaradır. Şərqi və Qərbi nəhəngləri qlobal şahmat taxtasında, Cənubi Çin dənizində qarşı qarşıya gəlir. Çin dəniz analitikləri hesab edirlər ki, ABŞ Cənub-Şərqi Asiya regionundan keçən Çin ticarətini təhdid etmək üçün öz dəniz gücündən istifadə edəcək. Həm Çinin, həm də ABŞ-nin məqsədlərini müqayisə etdikdə, bir-birinin niyyəti ilə bağlı təhdid anlayışı hər iki dövləti narazı salan ümumi amildir. Çin sərhədləri ətrafında səmimi münasibətləri inkişaf etdirməklə mühasirəyə alma və əks mühasirəyə alma strategiyaları hazırlanır. Lakin hər iki dövlət dəniz zonasını əsas maraq sahəsi hesab edərkən, beynəlxalq sistemə heç bir zərər vermədən onlara təsir rıçaqları verə biləcək strategiyalara diqqət yetirirlər.

Beynəlxalq arbitraj məhkəməsi, 12 iyul 2016-cı ildə Cənubi Çin Dənizi ilə bağlı Filipinlərin Çinə qarşı qaldırdığı mübahisəyə dair qərar verərək, Çinin "Çin xətti" (Nine-Dash Line) əsasında irəlilədiyi

tarixi iddiaları tanımadı, [11] filipinlərin mübahisəli adalar ətrafında 200 millik iqtisadi zona hüququna malik olduğunu təsdiqlədi və Çinin bu ərazilərdə hərbişmə fəaliyyətlərinin beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu bəyan etdi. Lakin Çin bu qərarı qəbul etmədiyini bildirdi və mübahisəli ərazilərdə fəaliyyətini davam etdirdi, nəticədə regional gərginlik artdı və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqəti Cənubi Çin Dənizinin hüquqi statusuna yönəldi.

Çinin iddiaları

Çin Xalq Respublikasının Cənubi Çin dənizi ilə bağlı iddiaları 1947-ci ildə bəyan edildi. Bu iddialar Cənubi Çin dənizindəki adaların mövqeyi adlı 11 sətirdən ibarət xəritəyə əsaslanır [9]. Kontinental Çində kommunist partiyası hakimiyyətə gəldikdən sonra Çin Xalq Respublikası bu xəritədəki iki xətti ləğv etdi və onu doqquz tire xəttinə çevirdi. ÇXR xəritədə U şəklində görünən ərazi üzərində suverenlik iddiasındadır. Digər region ölkələri ilə mübahisə əsasən Spratli (Nanşa) və Parasel (Şişa) adalarından gedir [3]. Doqquz xəttə keçidin bəzi səbəbləri aşağıdakılar idi:

- **Hüquqi səbəblər.** 9 xəttə keçidlə Çinin ərazi iddialarını məntiqi və hüquqi cəhətdən daha məqsəddə uyğun hesab edilir.

- **Diplomatik strategiya.** Çinin Cənubi Çin dənizinə olan iddiaları qonşu dövlətlərlə münasibətinə mənfi təsir göstərir. 9 xətt, o cümlədən, qonşu ölkələrlə, xüsusən də Cənubi-Şərqi Asiya ölkələri ilə olan danışıqlarında daha sərt mövqe tutmadan, kompromis axtarmağa yönəlmiş bir yanaşma kimi anlaşıla bilər.

- **Beynəlxalq reaksiyalar.** 11 xəttin istifadəsi, bəzi ölkələr tərəfindən kəskin etirazlara səbəb oldu. 9 xəttə keçid, daha mülayim bir yanaşma təqdim edərək, regional gərginliyi azaltmağa çalışır. 11 xəttin istifadəsi, bəzi dövlətlər tərəfindən sərt etirazlara səbəb oldu. 9 xəttə keçid, daha mülayim bir yanaşma kimi təqdim edilərək, regional gərginliyi yumşaltmağa yönəlmişdir.

- **Tarixi və mədəniyyət.** 9 xətt Cənubi Çin dənizi

üzərindəki tarixi hüquqları daha yaxşı ifadə etməyə imkan yaradır və Çinin tarixi mədəniyyətinə və dəniz yollarına daha uyğun gəlir.

[8]

Çinin əsaslandırmaları

Çin, Cənubi Çin Dənizindəki mübahisəli ərazilərdəki hüquqlarını irəlilədiyi iddialarını dəstəkləmək üçün bir neçə tarixi müqavilə və qanuna istinad edir.

Bunlardan bəziləri aşağıdakı səbəblərdir:

1. Tiryək müharibələrinin (Opium müharibələri də adlanır) nəticələri. Çin Cənubi Çin dənizinə olan haqlarını, ilk növbədə, tarixi iddialarla əsaslandırır. Məlum olduğu kimi, Birinci (1840-1842) və İkinci Tiryək müharibələrinin (1856-1860) şərtləri Çin üçün çox ağır olmuşdur. Nankin sülh müqaviləsi şərtlərinə əsasən, Çin İngiltərəyə böyük məbləğdə təzminat ödədi, daha 5 limanını xarici ticarət üçün açdı, ingilislərə ticari güzəştlər, eləcə də faktoriyalarda xarici missiya üçün eksterritoriallıq hüququ verdi. Syanqan (Honqkonq) İngiltərənin mülkiyyətinə keçdi. 1844-cü ildə ABŞ və Fransa da Çin hökumətini qeyri-bərabər hüquqlu müqavilə imzalamağa məcbur etdi. İkinci Tiryək müharibəsinin nəticələrinə əsasən isə ingilis və fransız təbəələri imperiya ərazisində sərbəst hərəkət və Yantszı çayı vasitəsilə ticarət etmək hüququ qazandılar. Çin açıq

qapı siyasətinə məcbur edildi, bu da opium müharibələri və onların nəticələri ilə bağlıdır. Müharibələrdən sonra Çin, bərabərsiz müqavilələr imzalamağa məcbur oldu. Bu müqavilələr, xarici ölkələrin ticarət və diplomatik fəaliyyətlərini genişləndirmək üçün Çin limanlarını açmağı tələb edirdi.

Açıq qapı siyasəti, xüsusən ABŞ tərəfindən irəliləmiş bir yanaşmadır. ABŞ, Çin bazarlarına giriş əldə etmək və başqa xarici güclərin ticarətini məhdudlaşdırmamaq məqsədini güdürək bu siyasəti dəstəklədi.

1899-cu ildə ABŞ-ın açıqladığı Açıq Qapı Notası, Çinin ərazi bütövlüyünü qorumaq və bütün ölkələr üçün bərabər ticarət imkanları təmin etmək məqsədini güdürdü. Bu siyasət, Çinin müstəqilliyinin zəifləməsi, xarici güclərin təsirinin artması və ölkənin iqtisadiyyatında ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu.

2. Ming və Qing sülaləri dövrünə aid xəritələr.

Çin Ming və Qing sülaləri dövründən qalan tarixi xəritələri Çinin dənizdəki mübahisəli ərazilərə dair iddialarını dəstəkləmək üçün istifadə olunur. Ming sülaləsi 1368-ci ildən 1644-cü ilə qədər hakimiyyətdə olmuşdur [7]. Qing sülaləsi isə 1644-cü ildən 1912-ci ilə qədər hökmranlıq etmişdir. Ming sülaləsi, Çində daxili sabitliyi və iqtisadi inkişafı təmin etmiş, Qing sülaləsi isə ərazi genişlənməsi və beynəlxalq ticarəti artırmışdır. Hər iki sülalə, Çin tarixində mühüm rol oynamışdır. Bu faktları Çin Cənubi Çin dənizi bölgəsindəki qərəzli adaların özünəməxsusluğun vurğulamaq məqsədilə istifadə edir.

Bundan əlavə, adalardakı qazıntılarda Tang və Song sülalələri dövrünə aid vaza və mis pullar tapılmışdır. Bu tapıntılar, "tarixi iddiaları" dəstəkləmək və adaların uzun müddətdir Çinin bir hissəsi olduğunu göstərmək üçün istifadə olunur. Həmin adalar, Çinin bir çox rəsmi xəritələrində "tarixi iddia xətləri" daxilində göstərilir və bu səbəbdən Çinin ərazisi kimi təqdim edilir.

3. Balıqçılıq və iqtisadi fəaliyyət: Çin qədim zamanlardan bəri Cənubi Çin dənizindəki adalarda uzunmüddətli balıqçılıq və digər kənd təsərrüfatı sahələrində fəaliyyətdə olduğunu və bu fəaliyyətlərin yerli əhalinin mədəni irsi olduğunu iddia edir.

Beləliklə, ümumiləşdirsək, Çin Cənubi Çin Dənizindəki qərəzli ərazilər üzərində suverenliyini tarixi iddialarla, qədim dövrdəki Çin imperatorluğu, əhalinin keçmiş və uzunmüddətli fəaliyyətilə, Çin

Xətti (Nine-Dash Line) ilə, XIX əsrdə imzalanmış müqavilələrlə, uzun müddət ərzində burada həyata keçirilən balıqçılıq və iqtisadi fəaliyyətlərlə, beynəlxalq təşkilatların mövqeləri ilə və regional münasibətlərin kontekstində əsaslandırır [2]. Bu arqumentlər, mübahisəli ərazilərdəki suverenlik iddialarını irəlilətmək üçün istifadə olunur.

Həqiqətən də tarixi keçmişə nəzər yetirsək, bu regionun adı belə Çinə aid olmasını düşündürən məqamlardandır. Niyə məhz Cənubi Çin dənizi adlanır. Fərziyələrə əsasən, ilk olaraq bura çinlilər tərəfindən "Cənubi Dəniz" adlandırılan ərazidir. X-XVII əsrlər arasında bir çox fars və ərəb tacirləri Çinlə ticarət edirdilər və onlar bu dənizi xəritələrində "Çin Dənizi" və ya "Çin Körfəzi" kimi qeyd edirdilər, çünki bu dənizin Çinlə yaxın olduğu və faktiki olaraq Çin tərəfindən idarə edildiyi qənaətinə gəlmişdilər. 1947-ci ildəki "Cənubi Çin Dənizi Adaları Mövqeyi Xəritəsi"ndən tutmuş, 1958-ci il "Sahildəki Dənizlərə Dair Bəyannamə" və 1992-ci ildəki "Dəniz Hüququ və Ətraf Sahələr" qanununa qədər olan sənədlər, Cənubi Çin Dənizinin Çin torpaqlarının ayrılmaz bir hissəsi olduğunu açıq şəkildə göstərir.

ABŞ-nin bölgəyə müdaxiləsi

ABŞ-nin Cənubi Çin Dənizindəki rolu, yalnız Çinə qarşı mövqeyindən ibarət deyil; həm də Asiya-Pasifik regionunda güc balansını qorumağa yönəlib. ABŞ, Asiya ölkələri ilə müttəfiqlər quraraq və bölgədəki hərbi mövcudluğunu gücləndirərək, Çinin artan nüfuzuna qarşı bir tarazlıq yaratmağa çalışır [14]. Bu, ABŞ-nin həm də regional təhlükəsizlik və stabillik məqsədini güdməsinə səbəb olur. Məsələn, ABŞ, Filippin və Yaponiyaya hərbi dəstək və avadanlıq verir, eyni zaman-

da Tayvan məsələsində də Çinə qarşı dəstəyi artırır. Çin, ABŞ-ı bölgədəki daxili məsələlərə qarışmaqda ittiham edir, lakin ABŞ, Cənubi Çin Dənizinin beynəlxalq su yolları olduğunu və burada hər kəsin sərbəst hərəkət etməli olduğunu vurğulayır. ABŞ, Cənubi Çin Dənizindəki hərbi mövcudluğunu artırıb və burada çoxsaylı hərbi təlimlər və əməliyyatlar həyata keçirmişdir. Bu, həm Çin, həm də digər regional güclər (məsələn, Yaponiya, Avstraliya) ilə qarşılıqlı təsir və əməkdaşlıq baxımından əhəmiyyətlidir. ABŞ, bu hərbi təlimlərdə müttəfiqləri ilə birgə iştirak edir, eyni zamanda bölgədəki hərbi bazalarını gücləndirir. ABŞ-nin bölgədəki hərbi gücünü artırmaq, Çinin artan təsirinə qarşı bir maneə yaratmağı hədəfləyir.

Hazırda Çinin Cənubi Sakit Okean hövzəsində hərəkətləri ABŞ-nin regiondakı maraqlarına təhlükə kimi qəbul edilir. Bu, ABŞ-nin öz siyasətini Sakit okean regionuna yönəltməsinə səbəb oldu. Sakit Okean ticarət və iqtisadi yollarına görə əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün Çin də strateji dərinliyə çatmaq üçün diqqətini okean işlərinə yönəldib. Çinin sürətli iqtisadi inkişafı, genişlənən bazar və hərbi modernləşmə ABŞ-ni Çin haqqında strateji tərəfdaş deyil, əsas rəqib və rəqib kimi düşünməyə vadar edib.

ABŞ-nin Cənubi Çin Dənizindəki məsələlərə qarışması, Barak Obamanın prezidentliyi dövründə (2009-2017) daha çox diqqət mərkəzinə gəldi. Özəlilə, 2010-cu ildən etibarən ABŞ, Çinin regiondakı ərazi iddialarına qarşı sərt mövqə tutmağa başladı və "Azad Dəniz" siyasətini irəlilətməyi önə çəkdi.

Daha sonra Donald Trump dövründə (2017-2021) bu siyasət davam etdi və ABŞ, bölgədəki hərbi varlığını artırdı, müttəfiqləri ilə əməkdaşlığı gücləndirdi və Çinin fəaliyyətlərinə daha sərt reaksiya verməyə başladı.

Beləliklə, Obama və Trump dövrlərində ABŞ-nin Cənubi Çin Dənizindəki məsələlərə müdaxiləsi daha da artdı [6].

ABŞ, Çinin 2013-cü ilin noyabrında Şərqi Çin Dənizində Hava Müdafiə İdarəetmə Zona (HMİZ) elan etməsinə ilk etiraz edən ölkə olmuşdur və bu hadisəyə cavab olaraq bölgəyə iki B-52 bombardmançı təyyarəsi göndərmişdir. Digər ölkələr də ABŞ ilə əməkdaşlıqlarını nümayiş etdirmək məqsədilə həmin hava sahəsini istifadə etməyə davam etmişlər. Bu, regional təhlükəsizlik mühitində ABŞ-nin rolunun və müttəfiqləri ilə olan strateji əməkdaşlığın önəmini vurğulayan bir hadisədir.

"Soyuq müharibə" dövründə Sovetlərə qarşı tətbiq olunan əhatələmə siyasəti (containment policy) və 1990-cı illərdə Orta Şərqdə İraq və İrani hədəf alan ikili əhatələmə (dual containment) siyasətindən sonra ABŞ, indiki dövrdə ən böyük əhatələmə ilə qarşı-qarşıyadır:[5] Çinin əhatələnməsi. ABŞ-ın bu yeni əhatələmə siyasətinin əvvəlkilərdən ən mühüm fərqi, bu dəfə müttəfiqlərinə kifayət qədər dəyər verməməsi ilə özünü göstərir.

ABŞ prezidenti Donald Trumpın keçmiş milli təhlükəsizlik məsləhətçisi H.R. McMaster, Çinin ABŞ üçün ciddi bir təhlükə halına gəldiyini belə ifadə edib:

"Çin bir təhlükə halına gəldi; çünki onların liderləri demokratik idarəetməyə və sərbəst bazar iqtisadiyyatına alternativ olaraq qapalı, avtoritar bir model inkişaf etdirirlər. Çin Kommunist Partiyası (ÇKP) yalnızca insan azadlığını boşa çıxaran və avtoritar nəzarətini genişləndirən bir daxili sistemi gücləndirməkdə qalmır; eyni zamanda, bu modeli ixrac edir və dünyanı daha az azad və daha az təhlükəsiz edən yeni qaydaların və yeni bir beynəlxalq nizamın inkişafına öncüllük edir. Çinin nüfuzunu artırma cəhdləri, Cənubi Çin Dənizində insan tərəfindən yaradılan adaların hərbişdirilməsində və Tayvanla Şərqi Çin Dənizindəki hərbi imkanların yerləşdirilməsində açıq şəkildə görünür. Ancaq ÇKP-nin hərbi və iqtisadi strategiyalarının birləşmiş təbiəti, onu ABŞ və digər azad və açıq cəmiyyətlər üçün xüsusilə təhlükəli edən amildir"[12].

ABŞ və Çin arasındakı strateji rəqabət, ümumilikdə qlobal səviyyədəki hərbi, iqtisadi və siyasi dinamikaları formalaşdıran konkret bir sahəyə çevrilmişdir. Xüsusilə, bu rəqabət iki ölkənin bir-birinə qarşı məqsədləri əsasında güc nümayişinə dönüşməyə başlamışdır. İki qlobal güc arasında Asiya-Sakit Okean bölgəsində cəmləşən gərginlik, klassik mənada böyük bir müharibə olmasa da, regional böhranların artması ilə istilik münaqişəsi riskini artırır.

Bir çox alim ABŞ-Çin münasibətlərinə keçid gözü ilə baxıb. ABŞ-nin birqütblü beynəlxalq sistemindən fərqli olaraq, Çin çoxqütblü beynəlxalq sistemin beynəlxalq sülhə nail olmaq üçün daha yaxşı yanaşma olacağını düşünür. İki dövlət arasında münasibətlərin əsas nöqtəsi hakimiyyəti əldə etmək və saxlamaqdır. Bir çox beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri klassik realistlər kimi güc dəyişənlərini müzakirə etmişdir; Waltz və Morgenthau hesab edirlər ki, dövlətin davranışı "Hakimiyyət uğrunda müba-

rizə"dən qaynaqlanır. 1) Dövlət qüdrətli bir status əldə etdikdə onu beynəlxalq sistemdə müxtəlif vəsaitlərlə artırmağa və qorumağa çalışır, "Dövlətlər bir-biri ilə Orqanski, hegemon sabitlik nəzəriyyəsi konsepsiyasını rədd edən hakimiyyətin keçidi nəzəriyyəsinə işləyib hazırladı. O, iddia edir ki, bu güc dövrü (əldə olmaq, artırmaq və saxlamaq) dövlətləri narazı salır və beynəlxalq sistem bir super gücdən və hegemonun daim yüksələn revizionist rəqibdən təhlükə hiss etdiyi bir çox böyük gücdən ibarətdir. Orqanski bildirirdi ki, "müharibə, çox güman ki, azalan hegemonu yerindən tərpətmək cəhdində daha sürətlə böyüyən bir başlanğıcla töhmətlənəcək." 3) Güclərin Keçid Nəzəriyyəsinin əsas arqumenti, ikinci dərəcəli böyük dövlətin hegemonu meydan oxuduğu və qarşidurma ilə yüksək rütbəli güclə rəqib arasında seçilən mübarizə apardığı zaman müharibənin baş verdiyi nöqtəni aydınlaşdırır. 4)Rəqib həmişə revizionist və yüksəlişi beynəlxalq sistemin status-kvonunu pozacaq narazı böyük güc olacaq.

Yeddi il əvvəl, Cənubi Çin Dənizi üzrə arbitraj işi əslində hüquqi məsələ kimi gizlədilmiş siyasi bir teatr idi. Bu, yalnız hüquqi etibarlılıqdan məhrum olmaqla qalmamış, həm də geniş beynəlxalq tanınma qazanmamağa da davam etmişdir. Çinə qarşı sərt müxalifətə baxmayaraq, hətta bu məsələyə səbəb olan Filippin belə bu məsələyə maraq göstərməməyə başlayıb. Lakin son zamanlarda ABŞ, Kanada və digər Qərbi ölkələri gözlənilmədən bu məsələyə maraq göstərməyə başlayıb. Bu il iyulun 11-də ABŞ Dövlət Departamentinin sözcüsü Miller, Cənubi Çin Dənizi arbitraj işinin hüquqi nəticələri olduğu və Çindən bu qərara ciddi şəkildə riayət etməsini tələb etdiyi ilə bağlı bəyanat verdi. Növbəti gün, Filippinin xarici işlər naziri də bu bəyanata qoşularaq arbitrajın 7-ci ildönümünü qeyd edən bir bəyanat yaydı və qərarın beynəlxalq hüququn bir hissəsi halına gəldiyini iddia edərək daha çox ölkəni bu qərarı dəstəkləməyə çağırdı. Ardınca, Kanada da sakit durmayıb və Çinin Cənubi Çin Dənizindəki qanuni fəaliyyət və mövqelərini tənqid edən bəyanatlar verib. Aydın görünür ki, bu, ABŞ-nin rəhbərlik etdiyi Çinə qarşı yeni bir təbliğat kampaniyasıdır.

Beynəlxalq Arbitraj məhkəməsinin qərarı

İlk olaraq, ad-hoc tribunalının ərazi suverenliyi ilə bağlı mübahisələri həll etmək hüququ yoxdur. Çin ilə Filippin arasındakı Cənubi Çin Dənizi mübahisəsinin mahiyyəti, Nansha adaları və qayalıqla-

rı üzərində ərazi mülkiyyəti mübahisəsi və mümkün olan sərhəd müəyyənləşdirilməsi mübahisələrindən ibarətdir [4]. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dəniz Hüququ Konvensiyasının (UNCLOS) 298-ci maddəsi, tərəflərə ərazi suverenliyi, dəniz sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, tarixi hüquqlar, hərbi fəaliyyətlər və s. ilə bağlı mübahisələr üçün məcburi mübahisə həlli prosedurlarını istisna etmək hüququ verir. Başqa sözlə, ad-hoc tribunalının ərazi suverenliyi ilə bağlı mübahisələri həll etmək səlahiyyəti yoxdur.

Əslində, Çin və Filippin Cənubi Çin Dənizi mübahisələrini dostca danışıqlar yolu ilə üçüncü tərəf mexanizmlərinə müraciət etmədən həll etmək barədə razılaşırdılar. Lakin Filippinin iddialarını UNCLOS tərəfindən tənzimlənən mübahisələrə uyğunlaşdırmaq üçün bu tribunal, ərazi suverenliyi və sərhəd müəyyənləşdirilməsi ilə sıx əlaqəli olan adalar və qayalıqların statusu barədə zorla bir qərar verdi ki, bu da açıq şəkildə hüquqi əsaslara deyil, başqa amillərə əsaslanır.

İkincisi, arbitrajın məcburi yurisdiksiyası etibarlılıq və səlahiyyət baxımından çatışmazdır. Beynəlxalq hüququn əsas prinsipi, dövlətlər arasındakı hüquqi mübahisələrin həlli üçün tərəflərin razılığı olmadan Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinə (BƏM) və ya beynəlxalq arbitraj məhkəməsinə müraciət etməyin qadağan olunmasıdır. Arbitraj özü yalnız mübahisə tərəfləri tərəfindən qəbul edilmiş qaydalara əsaslanan könüllü bir hüquqi prosedurdur. Lakin, Çin heç vaxt Cənubi Çin Dənizi mübahisələrini Filippinlə məcburi arbitraj yolu ilə həll etməyi qəbul etməmişdir. Əksinə, Filippin arbitraj bildirişini təqdim etdiyi andan etibarən Çin hökuməti mütəmadi olaraq "arbitrajı qəbul etməmək" mövqeyini vurğulamış və Filippinin qeydləri və bildirişlərini geri göndərmişdir. Çin iştirak etmədiyi və sərt müqavimət göstərdiyi halda, tribunal hələ də prosedurları zorla irəlilədir, faktların müəyyənləşdirilməsi və hüquqi tətbiq sahələrində açıq səhvlər etmişdir. Bir tərəfdən, tribunal yalnız Filippin tərəfindən təqdim olunan sübutları qəbul edərkən, digər tərəfdən, Çin tərəfindən təqdim olunan sübutları gözardı etmişdir, nəticədə Filippinin xeyrinə tamamilə ədalətsiz və tərəfli bir qərar vermişdir. Şübhəsiz ki, etibarlılıq və səlahiyyətdən məhrum olan belə bir müvəqqəti tribunalın verdiyi qərarın hüquqi nəticəsi yoxdur. Filippinin arbitraj işindəki baş vəkili Paul Reichlerin arbitraj nəticəsini günlər əvvəl proqnozlaşdırması

və hətta mətbuata bildirməsi, arbitrajın ədalətsizlik və etibarsızlığını bir daha ortaya qoyur.

Digər məsələ, tribunalın tərkibi müstəqillik və ədalət prinsiplərini pozur. Beynəlxalq hüquq orqanlarının hakimləri və arbitrləri təyin olunarkən, onların təyin edilməli olduğu əsas prinsip, dünya üzrə müxtəlif regionları və hüquqi sistemləri mümkün qədər əhatə etməsidir. Lakin Cənubi Çin Dənizi arbitraj tribunalının tərkibi bu tələbi tamamilə pozur: arbitratorların dördü Avropadan, bir nəfər isə Afrikadan olub və o da uzun müddət Avropada yaşamışdır. Əlavə olaraq, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin hakimlərinin maaşları Birləşmiş Millətlər Təşkilatının büdcəsindən ödənilir, bu da onların müstəqilliyini və ədalətini təmin edir. Lakin, Cənubi Çin Dənizi arbitraj işi ilə bağlı bütün xərcləri tamamilə Filippin hökuməti qarşılayır, o cümlədən arbitratorların xeyli gəliri də Filippin tərəfindən ödənilir. Bu, qərarın ədalətliliyi barədə ciddi suallar doğurur.

Arbitraj nəticəsinin hüquqi qüvvəsi yoxdur, bu, bir parça kağıza bərabərdir.

Arbitraj orqanının statusu baxımından, Cənubi Çin Dənizi arbitraj tribunalı "Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi" deyil, yalnız bu xüsusi iş üçün yaradılmış müvəqqəti bir qurumdur. Ad-hoc tribunalının Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi (BƏM) ilə birbaşa əlaqəsi yoxdur [5]. BƏM, BMT Nizamnaməsinə əsasən qurulmuş və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsas hüquqi orqanıdır və Haaqada yerləşir. Eyni zamanda, Cənubi Çin Dənizi arbitraj tribunalı, Almaniyanın Hamburq şəhərində yerləşən Beynəlxalq Dəniz Hüququ Məhkəməsi (BDHM) ilə də birbaşa əlaqəyə malik deyil. Yeganə əlaqə, BDHM-a əsasən, tərəflər arbitratorları təyin etmədikdə, BDHM-in prezidenti (bu halda, Yaponiyanın keçmiş prezidenti Shunji Yanai) onları təyin edəcəkdir. Aydın olur ki, Cənubi Çin Dənizi arbitraj tribunalı "BMT Məhkəməsi" deyil, beynəlxalq məhkəmənin "əvəzedici" versiyasıdır.

Hüquqi sənədlərin qüvvəliyi baxımından, BMT Nizamnaməsinin 94-cü maddəsinə görə, mübahisə tərəfi Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin qərarını icra etmək üçün BMT Təhlükəsizlik Şurasına müraciət edə bilər və bu, məhkəmənin qərarını yalnız tətbiq edilə bilən qərar edir. Lakin, Cənubi Çin Dənizi işində verilən qərar Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilməmişdir, buna görə də heç bir tərəf həmin qərarı icra etmə hüququna malik deyil.

Nəticə

Cənubi Çin Dənizi, bu gün yalnız regional deyil, qlobal miqyasda da güc mübarizələrinin mərkəzi halına gəlmişdir. Çin və ABŞ arasında gedən hegemonluq mübarizəsi, yalnız bu regionun strateji əhəmiyyətini deyil, həm də beynəlxalq hüquq, iqtisadiyyat, enerji təhlükəsizliyi və hərbi güc balansını əhatə edən geniş bir münaqişədir. Çin, ərazidəki geniş suverenlik iddiaları ilə öz regional nüfuzunu artırmağa çalışarkən, ABŞ, sərbəst ticarətin və naviqasiyanın qorunmasını müdafiə edərək, beynəlxalq qaydalara əsaslanan bir sistemin davamlılığını təmin etməyə çalışdığını irəli sürüb, regiona müdaxiləsinə davam edir.

Gələcəkdə, Cənubi Çin Dənizindəki vəziyyətin necə inkişaf edəcəyini, həmçinin ABŞ və Çin arasındakı qarşıdurmanın nə şəkildə həll ediləcəyini proqnozlaşdırmaq çətin olsa da, bu mübarizənin beynəlxalq hüquq və diplomatik yollarla həlli, regionda uzunmüddətli sabitlik və əməkdaşlığın təmin olunmasında həlledici rol oynayacaq. Cənubi Çin Dənizinin gələcəyi, yalnız bu iki böyük gücün və digər regional oyunçuların siyasətlərindən asılı olmayıb, həm də beynəlxalq aləmin bu mübahisələrə necə yanaşacağı ilə müəyyən ediləcək. Bununla belə, bu mübarizə yalnız hərbi və geosiyasi ölçülərlə məhdudlaşmır. Cənubi Çin Dənizindəki mübahisələr, həm də iqtisadi və diplomatik müstəvidə mühüm nəticələrə səbəb ola bilər. Çinin bu regionda öz təsirini genişləndirməsi, onu həm regional, həm də qlobal iqtisadiyyat üçün bir oyunçudan daha çox hegemonik bir qüvvəyə çevirmək məqsədi güdür. ABŞ isə bu təsiri məhdudlaşdırmaq və öz liderliyini qorumaq üçün beynəlxalq hüquq çərçivəsində, həmçinin müttəfiqləri ilə birgə diplomatik və iqtisadi təzyiqləri davam etdirir.

Nəticə olaraq, Cənubi Çin Dənizindəki mübarizə, yalnız Çin və ABŞ arasındakı strateji rəqabət deyil, eyni zamanda qlobal güc balansının formalaşması və gələcək beynəlxalq nizamın müəyyənləşməsi üçün də kritik bir mərhələdir. Bölgədəki mübahisələr hələ ki diplomatik və hərbi səhnələrdə davam edir, amma hər iki gücün və digər regional aktorların bu məsələni daha əhatəli və sülh yolu ilə həll etmələri, gələcəkdə Cənubi Çin Dənizindəki sabitliyi təmin edəcək əsas amillərdən olacaq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. "Asia's Cauldron: The South China Sea and the End of a Stable Pacific" by Robert D. Kaplan 2014
2. "The South China Sea: Law, Policy and Strategy" by Jay L. Batongbacal 2017
3. "Asia-Pacific Security: An Introduction" by Satu P. Limaye & G. V. C. P. M. 2017
4. "Asia's Next Giant: How China Dethroned Japan as the World's Second-Largest Economy" by Michal L. Ross 2006
5. "Crisis in the South China Sea" by Bill Hayton 2020
6. "Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?" by Graham Allison 2017
7. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9256393/>
8. <https://search.app/3D9JWaEephAuiDeo8>
9. <https://search.app/3DgVuz24SBkpV5Xv8>
10. <https://search.app/iSWRfXTFpkqWFHbo6>
11. <https://search.app/nCg8oGGAUW6syLKN8>
12. <https://search.app/r4JRYCY8XcgUR9aT7>
13. <https://time.com/4412191/nine-dash-line-9-south-china-sea/>
14. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abd-ekonomisi-ikinci-ceyrekte-kovid-19-un-etkisi-ile-rekor-seviyede-daraldi-/1927477>

XÜLASƏ

Cənubi Çin dənizi geosiyasi maraqların toqquşduğu beynəlxalq siyasətdə önəmli rol oynayan strateji məkanlardan biridir. Hazırda Cənubi Çin dənizi qlobal güclərin mübarizəsi üçün platforma rolunu oynayır. Cənubi Çin Dənizi, dünya ticarətinin 30%-nin keçdiyi bir bölgədir və bu, onun qlobal iqtisadiyyatda, enerji təhlükəsizliyində və geosiyasi münasibətlərdəki rolunu daha da əhəmiyyətli edir.

ABŞ-Çin münasibətləri indiki dövrdə mürəkkəb bir vəziyyətlə üzləşib. Ticarət müharibələri, iki ölkə arasında ciddi iqtisadi anlaşılmazlıqlar yaradıb. ABŞ, Çinin texnologiya sahəsindəki irəliləyişinə qarşı mübarizə aparır, bu da müasir texnologiya yarışını kəskinləşdirir. Cənubi Çin dənizindəki ərazi mübahisələri və Tayvanla bağlı məsələlər də regional təhlükəsizlik baxımından ciddi narahatlıqlar yaradır. Beləliklə, bu münasibətlər, qlobal iqtisadi və siyasi arenada geniş əks-səda doğurur.

Çin, Cənubi Çin Dənizində geniş ərazilərə iddia

edərək regional gərginliklərin əsas səbəblərindən birini yaradır. Xüsusilə, Çin tərəfindən irəli sürülən geniş suverenlik iddiaları həm torpaq sahələrinə, həm də onlara bitişik su ərazilərinə dair iddialar bölgədəki digər iddiaçılar, məsələn, Vyetnam, Filippin, Tayvan, Malayziya və Bruneini qəzəbləndirib [13]. Bu iddialar, "Səhra Xətti" (Nine Dash Line) adı verilən bir anlayışa əsaslanır və Cənubi Çin Dənizinin böyük hissəsini əhatə edir. Eyni zamanda Çin, ABŞ-nin bölgədəki hərbi mövcudluğunu regiondakı sabitliyə və öz suverenliyinə qarşı təhdid hesab edir. ABŞ isə, ərazi mübahisələrində tərəfsiz olduğunu bildirir, lakin mübahisəli adalara yaxın hərbi gəmi və təyyarələr göndərir və bunu "navigasiya azadlığı" əməliyyatları olaraq adlandırır. Bu məqalə, Cənubi Çin Dənizində gərginlik, Çin və ABŞ arasındakı qarşıdurmanın geosiyasi, iqtisadi və strateji aspektlərini araşdırır. Yaponiyanın Cənubi Çin Dənizində birbaşa marağı olmasa da, o, Filippin və Vyetnam kimi iddiaçılara gəmi və hərbi avadanlıq təmin edir.

Açar sözlər: *Cənubi Çin dənizi, global təhlükəsizlik, Çin, ABŞ, ticarət yolları, təhdidlər və imkanlar, super güclərin qarşıdurması.*

SUMMARY

Global Power Struggles in the South China Sea – The Hegemonic Battle Between China and the USA

The South China Sea is one of the strategic areas in international politics where geopolitical interests collide. Currently, it serves as a platform for the global powers' struggle for dominance. The South China Sea is a region through which 30% of global trade passes, making its role in the global economy, energy security, and geopolitical relations even more significant.

U.S.-China relations have entered a complex phase. Trade wars have led to serious economic misunderstandings between the two nations. The U.S. is engaged in a contest against China's technological advancements, intensifying the modern technological race. Territorial disputes in the South China Sea and issues related to Taiwan also pose significant concerns for regional security. Thus, these relations resonate broadly in the global economic and political arenas.

China has become one of the main sources of regional tensions by asserting claims over vast areas of the South China Sea. Particularly, China's extensive

sovereignty claims, covering both land and adjacent maritime areas, have angered other claimants in the region, such as Vietnam, the Philippines, Taiwan, Malaysia, and Brunei. These claims are based on the "Nine-Dash Line," which encompasses much of the South China Sea. At the same time, China considers the U.S. military presence in the region a threat to regional stability and its sovereignty. The U.S., while claiming neutrality in territorial disputes, sends military ships and aircraft near the contested islands, calling it "freedom of navigation" operations.

This article explores the geopolitical, economic, and strategic aspects of tensions in the South China Sea and the confrontation between China and the U.S. While Japan does not have direct interests in the South China Sea, it supplies ships and military equipment to claimants like the Philippines and Vietnam.

Keywords: *South China Sea, global security, China, U.S., trade routes, threats and opportunities, superpower confrontation.*